

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію
Муллокандової Оксани Мариківни
«Міжрелігійні та міжконфесійні сімейно-шлюбні відносини в
авраамічних релігіях (релігієзнавчо-правові аспекти)», подану на
здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Глобалізаційні процеси, що охопили в останні 50 років світ, суттєво трансформують базові інститути суспільної організації людства, одним з яких є інститут шлюбу. Патріархальні моделі сім'ї, які традиційно легітимували юридично та сакралізували за допомогою релігії, зазнають суттєвих трансформацій, що проявляється, зокрема, в загальносвітовій тенденції збільшення кількості міжрелігійних шлюбів. Суспільні трансформації з необхідністю трансформують релігійну сферу, вимагаючи від теологів адекватних відповідей на «виклики часу», реакції на процеси етно-демографічної конвергенції, яка безпосередньо призводить до конвергенції релігійної. В першу чергу, це стосується авраамічних релігій – іудаїзму, християнства та ісламу, оскільки їх сповідує більшість людства. Через це для сучасних соціогуманітарних наук як в теоретичному, так і в практичному контексті дуже актуальним є аналіз змішаних сімейно-шлюбних відносин в авраамічних релігіях.

Розмірковуючи над соціально-демографічними та етнокультурними наслідками постмодерних трансформацій інституту шлюбу та традиційної релігійності, сучасна гуманітарна наука зіткнулася з тим, що філософсько-релігієзнавча складова досліджень цих процесів стає визначальною в процесі їх наукового осягнення. Оскільки очевидним є те, що для аналізу змін традиційних релігійних моделей сімейно-шлюбних стосунків в авраамічних релігіях, наслідком яких є збільшення кількості змішаних шлюбів, слід використовувати перш за все релігієзнавчо-філософські категорії.

Дисертаційне дослідження Оксани Муллокандової є першим у вітчизняній релігієзнавчій науці, що безпосередньо стосується проблемного поля юридичного ставлення авраамічних релігій до проблем шлюбів з іновірцями. У нашому релігієзнавстві небагато робіт, присвячених релігійному праву, а сьогодні ми маємо й дуже актуальне дослідження релігієзнавчо-правових аспектів ставлення авраамічних релігій до змішаних шлюбів. Тому слід вітати появу цієї дисертації, яка суттєво розширює дослідницьке поле вітчизняного релігієзнавства.

Зупинити процеси взаємовпливів авраамічних релігій в сучасних реаліях силами релігійних заборон неможливо. Тому головною проблемою, відповідь на яку мають віднайти сьогодні богослови всіх авраамічних релігій, є вироблення легітимованої релігійним правом політики, яка визначатиме ставлення до змішаних сімей з боку релігійних спільнот, до яких належать подружжя, релігійні права дітей від таких шлюбів, форми їх укладення тощо. Ключовим стає питання про те, яке місце в культовій практиці й який спосіб повсякденного обрядового життя будуть запропоновані змішаним сім'ям кожною з авраамічних релігій. Від того, яка релігія запропонує найбільш адекватну потребам змішаного подружжя модель поведінки, залежить відповідь на найболючіше питання таких шлюбів: яку релігію оберуть для себе діти від змішаного шлюбу.

Отже, тема дисертаційного дослідження «Міжрелігійні та міжконфесійні сімейно-шлюбні відносини в авраамічних релігіях (релігієзнавчо-правові аспекти)» є важливою і актуальною в соціальному вимірі, особливо для країн з полірелігійним та поліетнічним населенням, якою є Україна. Потреба в розробці конкретних теоретико-методологічних моделей розуміння природи та соціальної ролі змішаної шлюбності в авраамічних релігіях обумовила необхідність, своєчасність та актуальність даного дисертаційного дослідження саме для України.

Завдяки використанню в ході дослідження фундаментальних наукових розробок провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців з питань філософії,

юриспруденції, соціології, психології, демографії тощо Оксана Муллокандова запропонувала власне бачення місця й ролі змішаних шлюбів в процесі формування нових форм релігійності в авраамічних релігіях, а також їх роль у трансформаціях форм та моделей традиційних сімейно-шлюбних відносин.

Дисертантка чітко визначила мету свого дослідження, яка полягає в комплексному релігієзнавчо-правовому аналізі сімейно-шлюбних відносин в авраамічних релігіях. Авторка переконливо визначила зміст основних завдань, які підпорядковані розкриттю загальної мети дисертаційного дослідження.

Дослідженню притаманні чітко структуровані тематичні розділи, самостійна позиція в аналізі й визначенні базових категорій та понять, логічна і струнка система посилань, фундаментальна джерельна база, використання яких носить послідовний та системний характер. О. М. Муллокандовою проаналізовано 225 наукових та богословських джерел, 27 з яких англomовні.

Дисертація виконана у межах наукової програми кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка «Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс» (НДР № 0111U000154).

Дисертація О. М. Муллокандової є дійсно міждисциплінарним дослідженням, яке синтезує в рамках авторської методики доробок різних галузей соціо-гуманітарних знань, в першу чергу правничих та філософських. У роботі при аналізі змішаних шлюбів в авраамічних релігіях дисертанткою доречно використано системний підхід та методологію системного компаративного дослідження.

У межах дисертаційного дослідження слушно інтегровані принципи наукового пошуку, серед яких об'єктивність, функціональність, структурність, порівняння, історизм. Це сприяє поглибленню розуміння релігійних явищ, припускає реєстрацію статичних моментів соціальної еволюції релігійно змішаних шлюбів, та додавання динамічних характеристик до загальної їх картини в часових, просторових та релігійно-конфесійних вимірах з

урахуванням змін, що здійснюються під впливом соціо-культурних трансформацій.

У розділі 1 дисертаційного дослідження авторка демонструє плідний підхід до аналізу методологічних засад вивчення проблем сімейно-шлюбних стосунків в різних галузях соціальних наук та гуманітарних дисциплін.

Запропонована О. М. Муллокандовою методика дослідження побудована на принципах академічного релігієзнавства з використанням спеціальних методів історико-правового та формально-юридичного аналізу соціологічно-демографічного та етнологічного дослідження змішаних шлюбів, що дозволяє констатувати їх ефективність для вирішення завдань дисертації.

Заслугове на увагу здійснений О. М. Муллокандовою всебічний аналіз наукових та богословських підходів до вивчення міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів, а також професійне використання теологічних джерел дослідження, якими є сакральні тексти авраамічних релігій (ТаНаХ, Біблія та Коран), богословські трактати, законодавчі акти та документи релігійного (зокрема, канонічного) права авраамічних релігій, програмні документи, догматичні конституції, соціальні доктрини, праці та промови сучасних релігійних лідерів.

Цікавим є авторський аналіз філософського та юридичного розуміння поняття «шлюб», а також побутово-звичаєвого розуміння поняття «сім'я», юридичної природи й правової класифікації шлюбу (шлюб-договір, шлюб-статус, шлюб-партнерство) та його функції в релігієзнавчому та правовому дискурсах. Дисертантка слушно обґрунтовує застосування в дослідженні термінів соціології сім'ї, такі як «реальна сім'я», «типова сім'я», «ідеальна сім'я» (нормативна модель сім'ї), оскільки саме ідеальна (нормативна) модель сім'ї закріплюється системою доктринальних релігійних настанов і легітимізується релігійним правом кожної з авраамічних релігій.

Позитивом роботи можна вважати авторську дефініцію основних понять, що використовувалися в дисертації (зокрема, «міжрелігійний шлюб» (с. 65 – 66) та «міжконфесійний шлюб» (с. 66), сформульовану з

релігієзнавчо-філософських позицій в контексті завдань дослідження.

У другому розділі дисертації послідовно проаналізована регламентація сімейно-шлюбних відносин з іновірцями в канонічному праві авраамічних релігій, послідовно в окремому підрозділі досліджено нормативні моделі сім'ї в іудаїзмі, християнстві та ісламі, доктринальні настанови цих релігій щодо шлюбів з іновірцями, а також побутово-звичасві колізії реалізації цих норм у практиці подружнього життя.

На нашу думку, Оксані Муллокандовій вдалося послідовно аргументувати правильність власної дослідницької гіпотези, що «проблемними точками» в змішаних шлюбах є неспівпадіння нормативних моделей сім'ї авраамічних релігій, а ступінь їх успішності корелюється зі ступенем близькості релігійних моделей сім'ї сторін, що укладають змішаний шлюб.

У першому підрозділі третього розділу дисертації «Трансформації міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у сучасному українському суспільстві» О. М. Муллокандова слушно аналізує українські та міжнародні правові акти щодо шлюбу й сім'ї. Але самим актуальним в контексті реалій релігійної ситуації в Україні є останній підрозділ дисертації, де йдеться про історичні колізії та сучасні процеси та тенденції розвитку міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів у незалежній Україні. Дисертантка на цікавому документальному юридичному матеріалі ґрунтовно аналізує специфіку національної моделі сімейно-шлюбних відносин, що сформувалися на українських теренах. Вона виявляє як етно-демографічні, так і соціально-економічні чинники зростання кількості змішаних шлюбів в нашій країні, дає регіональний зріз цього явища в широкому релігійному контексті.

Отже, текст та зміст дисертаційної роботи О. М. Муллокандової є такими, що дозволяють зробити висновок: авторка є компетентною дослідницею, здатною не лише продукувати та належним чином презентувати нові ідеї, але й толерантно та коректно підтримувати наукову дискусію під час розгляду суперечливих моментів міжрелігійних та

міжконфесійних сімейно-шлюбних стосунків у авраамічних релігіях.

Наголошуючи на змістовності поданої до захисту дисертації, обґрунтованості її основних положень, варто враховувати, що питання розуміння природи, сутності й специфіки міжрелігійних та міжконфесійних шлюбів як форми міжрелігійних взаємин ще тривалий час залишатимуться в числі пріоритетних для українських релігієзнавців.

Однак, як будь-яке самостійне й новаторське дослідження, дисертація О. М. Муллокандової не позбавлена певних недоліків. Тому висловимо зауваження з метою, по-перше, визначити пропозиції щодо можливих тенденцій релігієзнавчо-правового осягнення міжрелігійних шлюбів; по-друге, запобігти можливості повторення окремих помилок у подальших дослідженнях і реалізації конкретних рекомендацій не тільки дисертанткою, але і її можливих послідовників; по-третє, відзначити пріоритетні напрямки подальших досліджень з даної проблеми.

1. На нашу думку, дисертантці необхідно було у Розділі 1 дослідження історичну ретроспекцію та аналіз численних теорій сім'ї значно скоротити, що зробило б структуру викладу матеріалу стрункішою, а замість цього докладніше зосередитися на порівнянні релігійно-правових концепцій сімейно-шлюбних відносин в порівнянні зі становленням світського сімейного права.

2. У розділі 2 дисертаційного дослідження під час аналізу нормативних моделей сім'ї в іудаїзмі, християнстві та ісламі дисертантка здебільшого наголошує саме на їх позитивних моментах, негативні ж аспекти релігійних моделей сім'ї, зокрема гендерні та майнові, залишилися поза увагою автора.

3. У Розділі 3 (1 підрозділ) доцільно було зосередитися на компаративному аналізі світського та релігійного законодавства щодо сімейно-шлюбних відносин, це значно поглибило б доказову базу дослідження, а акцент на дотриманні Україною міжнародних правових стандартів щодо забезпечення прав подружжя та дітей дещо вибивається зі стрункої композиції дисертації.

4. У тексті дисертації періодично в процесі розгляду релігійно-

правових моделей сім'ї в авраамічних релігіях використовуються як синонімічні поняття «релігійне право» та «канонічне право», проте дефініції цих понять в релігієзнавчо-філософському дискурсі авторка не зробила.

Висловлені зауваження та побажання не мають принципового щодо змісту дисертації характеру й можуть бути розцінені дисертанткою як рекомендації для подальших досліджень. Вони не применшують значення дисертації Муллокандової Оксани Мариківни, оскільки текст є оригінальним, самостійним та завершеним дослідженням.

Достовірність основних положень і висновків, сформульованих у дисертації, не викликає сумніву. Результати дисертаційного дослідження мають важливе теоретичне й практичне значення, а отже, є значним досягненням для розвитку української філософської науки. Науковий доробок дисертантки достатньо повно викладений у наукових публікаціях авторки. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації.

Таким чином, дисертація Муллокандової Оксани Мариківни «Міжрелігійні та міжконфесійні сімейно-шлюбні відносини в авраамічних релігіях (релігієзнавчо-правові аспекти)» повністю відповідає вимогам, що висуваються ДАК МОН України до кандидатських дисертацій, і містить ґрунтовний доробок щодо розв'язання важливої наукової проблеми, що відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р.

Дисертантка цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри релігієзнавства
Київського національного університету
Імені Тараса Шевченка

В. І. Лубський

A handwritten signature in black ink, which appears to be "V. I. Lubyskyi", written below the printed name.